

Date: 17th March-2025

ZARBULMASAL ASARI

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, ISFT instituti katta o'qituvchisi

Narzullayeva Sabrina Kamoliddinovna

ISFT instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada zarbulmasalning kelib chiqishi, tarixi, tarkibiy xususiyatlari va adabiy ahamiyati yoritilgan. Zarbulmasal asarlarida hikmatli so'zlar, ibratli hikoyalar, maqollar va masallar orqali insoniyatning donolik an'analari, axloqiy qadriyatlari va hayotiy hikmatlari ifodalanishi tahlil qilinadi. Mashhur adiblar (Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy) asarlaridan misollar keltirilib, zarbulmasalning zamonaviy dunyoda ahamiyati va qo'llanilishi ko'rsatilgan. Shuningdek Gulxaniyning "Zarbulmasal" asariga alohida to'xtalib o'tilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: zarbulmasal, hikmat, ibrat, maqol, masal, navoiy, Sa'diy, adabiyot, axloq, donolik.

Zarbulmasal asari – bu sharq adabiyotining noyob janrlaridan biri bo'lib, unda hikmatli so'zlar, ibratli hikoyalar, maqollar va masallar to'plami mavjud. Bu so'z forscha "zarb" (ta'sir, urish) va "masal" (hikoya, ibrat) so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, "ta'sirli hikoya" yoki "ibratli so'z" degan ma'noni anglatadi. Zarbulmasal asarlari odatda insoniyatning donolik an'alarini, axloqiy qadriyatlarini va hayotiy hikmatlarini o'zida mujassam etadi.

Zarbulmasal janri Sharq adabiyotida qadim zamonlardan beri mavjud bo'lib, uning ildizlari fors-tojik va o'zbek adabiyotiga borib taqaladi. Bu janrning eng mashhur namunalari orasida Sa'diy Sheroziyning "Guliston" va "Bo'ston", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" kabi asarlari mavjud. Bu kitoblarda mualliflar hayotiy hikmatlarni qisqa hikoyalar, she'rlar va maqollar orqali yetkazishgan.

Zarbulmasal asarlari xalq og'zaki ijodi bilan chambarchas bog'liq. Xalq orasida tarqalgan ertaklar, maqollar va ibratli hikoyalar keyinchalik yozma adabiyotga kirib, klassik asarlarning muhim qismiga aylangan. Masalan, Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarida u xalq orasida tarqalgan hikmatli so'zlar va ibratli hikoyalarni o'ziga xos uslubda bayon qilgan.

Zarbulmasal asarlari odatda quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Qisqa va mazmunli: Zarbulmasallar odatda qisqa bo'lib, ularning har biri o'zida chuqur ma'no va hikmatni saqlaydi. Bu xususiyat ularni oson esda qoladigan va keng tarqalishiga imkon beradi.

2. Ibratli hikoyalar: Zarbulmasallarda ko'pincha ibratli hikoyalar keltiriladi. Bu hikoyalar orqali o'quvchilar hayotiy mavzular haqida fikr yuritishga undaladi.

Date: 17th March-2025

3. Axloqiy va falsafiy mavzular: Zarbulmasallar odatda axloqiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar, adolat, mehribonlik, sadoqat kabi mavzularni qamrab oladi.

4. She'r va nasr shaklida: Zarbulmasallar she'r yoki nasr shaklida bo'lishi mumkin. Masalan, Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asari nasrda yozilgan bo'lsa, "Bo'ston" she'riy shaklda yozilgan.

Zarbulmasal asarlari nafaqat adabiyot, balki madaniyat va tarbiya uchun ham katta ahamiyatga ega. Bu asarlar orqali odamlarga hayotiy hikmatlar, axloqiy qadriyatlar va insoniy fazilatlar haqida ma'lumot beriladi. Zarbulmasallar o'quvchilarni fikrlashga, hayotiy mavzular haqida chuqur tafakkur qilishga undaydi.

Masalan, Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asarida keltirilgan quyidagi misolni ko'rib chiqamiz: *"Har bir odamning qadri qilmishi bilan o'lchanadi. Agar siz yaxshi ish qilsangiz, odamlar sizni yaxshi deb biladi"*. Bu misol orqali muallif odamlarga yaxshi ishlar qilishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Bugungi kunda ham zarbulmasal asarlari o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Zamonaviy adabiyot va madaniyatda zarbulmasal elementlari keng qo'llaniladi. Masalan, zamonaviy she'riyat va nasriy asarlarda zarbulmasalga xos qisqa va mazmunli hikoyalar, ibratli so'zlar uchraydi. Bundan tashqari, zarbulmasallar tarbiyaviy maqsadlarda ham qo'llaniladi. Maktablarda va oliy o'quv yurtlarida talabalarga axloqiy qadriyatlar va hayotiy hikmatlarni o'rgatishda zarbulmasal asarlaridan foydalaniladi.

Quyida mashhur Zarbulmasal asarlaridan misollar keltiramiz.

1. Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asaridan: *"Dunyoda ikki turdagi odam azob chekadi: biri bilmagani uchun, ikkinchisi bilgani uchun."*

2. Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asaridan: *"Yaxshi so'z – bu yaxshi amalning boshlanishidir."*

3. Xalq maqolidan: *"So'zning o'zi yarador qiladi, so'zning o'zi davolaydi."*

O'zbek adabiyoti tarixida Gulxaniy ijodining o'ziga xos o'rni bor. Undan oz lirik she'rlar qolgan bo'lsa ham o'z davrining voqea holatlarini ko'rsata olgan. Ayniqsa, o'sha davrdagi ochlik va yupunlikdan azob chekkan kambag'al xalq ahvolini ro'y-rost ko'rsatib bergan.

Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarida tasvirlangan majoziy timsollar orqali aytilgan fikrlar maktab o'quvchilarining ta'lim-tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Zero asardagi 400 dan ortiq xalq maqollari va hikmatli so'zlarning ahamiyati katta.

Zarbulmasal – maqsadni majoz yo'li bilan ifodalashga qaratilgan hikoyatdir. Majoz bo'lganda ham, oddiy majoz emas, ko'p qavatli murakkab majoz bor bunda. Odam timsoli o'rnida qushlarning harakatda bo'lishi birinchi majoz bo'lsa, ular tilidan Xolvoqi Misgar, Yodgor po'stindo'z singari kishilarning, Tuya, Chayon, Sangpo'sht (Toshbaqa) singari hayvon-hasharot timsollarining har xil naql-rivoyatlar keltirib so'z yuritishi – ikkinchi majoz, bu timsollar nutqida keltirilgan ifodalarning ko'chma ma'nolari – yana bir majoz – majoz ichidagi majozdir.

"Zarbulmasal"ning mazmuni shu qadar keng ko'lamligi, unga nisbatan "mazkur asarning g'oyaviy mazmuni nimadan iborat?" deb umumiy tarzda savol qo'yishning

Date: 17th March-2025

imkoni yo'qday. Asarning mohiyatini anglab yetmagan kishi matnning ayrim o'rinlarini tushunmay qolishi, to'g'ri yozilgan so'z yoki jumlagina shubha bilan yondoshish mumkin.

Gulxaniy asari, ham garchand "Zarbulmasal" deb atalsa-da, ko'pgina o'ziga xos xususiyatlarga ega majoziy asardir. "Zarbulmasal" syujeti hikoyachilik asosiga qurilganligi bilan o'zbek adabiyotidagi Rabg'uziy va Xoja qissa-hikoyatlariga, undagi majoziylik, qushlar, hayvonlar tilidan so'zlash; pandnamolik xususiyati jihatidan esa, Sharqda keng tarqalgan "Kalila va Dimna" asariga yaqinlashadi. Shubhasiz, Gulxaniy xalq og'zaki ijodi boyliklarini yaxshi bilish bilan birga, madrasa tahsilini olgan mulla kishi (manbalarda Mulla Gubcaniy nomi bilan keltiriladi) sifatida qo'lyozma asarlarni, zarbulmasal kitoblarini ham ko'p o'qigan. "Zarbulmasal" majoz asosiga qurilgan qissa bo'lib, unda turmush voqea-hodisalari, turli ijtimoiy toifaga mansub kishilarning fe'l-atvorlari, bir-biriga munosabatlari qushlar, hayvonlar tilida bayon qilinadi. Unda murakkab qatlamli majozga duch kelamiz. Odam obrazlari o'rnida qushlarning kelishi birinchi majoz bo'lsa, ular tilidan Xolboqi misgar, Yodgor po'stindo'z singari kishilarning, tuya, chayon, sangpush (toshbaqa) singari hayvon-hashorat timsollarining turli naql, rivoyatlar keltirib so'z yuritishi ikkinchi majoz, bu timsollar nutqida keltirilgan ifodaning ko'chma ma'nolari yana bir majoz ichida majozdir. Xullas, asarda xalq maqollari va naqlari katta o'rin tutganligi, asosiy voqea-hodisalar qushlar-hayvonlar timsollari orqali ifodalanganligi, bosh qoliplovchi hikoya hisoblangan Boyo'g'li va Yapaloqqush hikoyasi bilan bog'lanib ketuvchi katta va kichik masal-hikoyalar ham keltirilganligi uchun adib uni "Zarbulmasal" deb nomlagan.

Asarda ko'zga tashlanuvchi badiiy obrazlar o'zlarining tur va tabiatlariga ko'ra, uch xildir: qushlar obrazlari, hayvon, hashorot obrazlari, kishilar obrazlari. Qushlar obrazlari asarning bosh rejasiga qo'yilgan asosiy obrazlar bo'lib, hayvon-hashorot va kishi obrazlari qushlarning o'zaro suhbatlarida, ular tomonidan keltirilgan naqlu rivoyatlarda namoyon boladi. Qushlarning tur va nomlari, ularning xatti-harakatlari asarga shu qadar tabiiy, jonli mazmun bag'ishlaydiki, uni o'qiyotgan kishi qushlar orasida bahs ketayotganini unutib, qushlar dialoglarini odamlar suhbatida deb qabul qiladi. Gulxaniy san'atining bu nozik jihatlarini his etmaslik oqibatida asarning ayrim nashrlarida Kuykanakni Kuygung, Malikshabohni (tungi shoh) Malikshohin", Kunushbonu (Quyoshbonu)ni Gunashbonu tarzida noto'g'ri keltirish hollari uchrab turadi. Asarning asosiy syujet chizig'i Kaykubod xarobalarida istiqomat qiluvchi Yapaloqqush bilan Boyo'g'li oralaridagi qudashlik munosabatlari va shu bilan bog'liq hayotiy voqea-xodisalaridir.

Zarbulmasal asarlari Sharq adabiyotining noyob durdonalaridir. Ular orqali insoniyatning donolik an'analari, axloqiy qadriyatlari va hayotiy hikmatlari saqlanib qolgan. Bugungi kunda ham bu asarlar o'zining dolzarbligi va ma'naviy ahamiyati bilan har bir o'quvchini o'ziga jalb qiladi. Zarbulmasal asarlarini o'rganish va ularni zamonaviy hayotda qo'llash orqali insoniyatning donolik an'alarini saqlab qolish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adizova I., O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi (XVI-XIX asr I yarmi), Fan, T., 2006

Date: 17th March-2025

2. Vohidov R., Eshonqulov H., O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O‘quv qo‘llanma. T., 2006
3. Gulxaniy, Zarbulmasal, T., 1958
4. O‘zbek xalq ertaklari va maqollari to‘plami – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
5. Sharq adabiyoti tarixi (o‘quv qo‘llanma) – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2015.
6. Fors-tojik adabiyoti antologiyasi – Toshkent: Fan nashriyoti, 2007.
7. Abdulla Qodiriy, "O‘zbek adabiyoti tarixi" – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
8. Zarbulmasal va ibratli hikoyalar to‘plami – Toshkent: Kamalak, 2019.
9. Alisher Navoiy, "Mahbub ul-qulub" – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991.
10. Sa’diy Sheroziy, "Guliston" – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.
11. Sa’diy Sheroziy, "Bo‘ston" – Toshkent: Akademnashr, 2010.

